

Stefan Reps, Jacek Reps

Naprawienie szkody w postępowaniu karnym w kontekście ubezpieczeń gospodarczych

W niniejszym artykule autorzy przedstawiają niektóre ważniejsze zagadnienia, które wynikają ze styczności stosowania środków karnych o charakterze majątkowym z kompensacją szkód w systemie ubezpieczeń gospodarczych. Są to m.in.: wpływ środków karnych na zasadność i zakres odszkodowań oraz świadczeń z tytułu ubezpieczeń majątkowych i odwrotnie – dochodzenie w postępowaniu karnym roszczeń regresowych przez ubezpieczycieli oraz sytuacja procesowa ubezpieczyciela przy dochodzeniu przez pokrzywdzonego roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym. Ponadto poruszono kontrowersyjny w literaturze i orzecznictwie sądowym problem roszczenia skazanego do ubezpieczyciela o zwrot świadczeń zapłaconych poszkodowanemu, orzeczonych przez sąd karny. W niezbędnym zakresie przedstawiono kwestie dotyczące udziału pokrzywdzonego w postępowaniu karnym.

Słowa kluczowe: kompensacja szkód, środki karne majątkowe, powództwo adhezyjne, roszczenie regresowe skazanego, orzecznictwo sądowe, nawiązka.

1. Wprowadzenie

Wiele zdarzeń losowych spowodowanych działaniem lub zaniechaniem człowieka wypełnia zakres pojęciowy wypadku ubezpieczeniowego i jednocześnie czynu niedozwolonego w rozumieniu prawa cywilnego, a niekiedy także przestępstw lub wykroczeń. W takich sytuacjach może mieć miejsce zbieg uprawnień pokrzywdzonego do świadczenia z tytułu ubezpieczenia majątkowego z uprawnieniem do odszkodowania na podstawie przepisów prawa cywilnego, a w przypadku, gdy zdarzenie wyrządzające szkodę jest przestępstwem, zbieg także z przepisami prawa karnego, dotyczącymi stosowania środków karnych o charakterze majątkowym¹.

Naprawienie szkody wyrządzonej wykroczeniem przewidują również przepisy o wykroczeniach² przez zastosowanie wobec obwinionego środków karnych w postaci obowiązku naprawienia szkody lub nawiązki (art. 28 § 1 k.w.). Tematyka stosowania tych środków karnych w zbiegu z odszkodowaniem z tytułu ubezpieczenia nie jest tematem artykułu.

¹ Zob. S. Reps, *Zbieg roszczeń z tytułu ubezpieczenia ze środkami karnymi o charakterze majątkowym*, Prawo Asekuracyjne 2002, nr 3.

² Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2010 r. Nr 46, poz. 275 z późn. zm.); dalej: k.w.

2. Udział pokrzywdzonego w postępowaniu karnym

Przepisy kodeksu postępowania karnego³ zapewniają osobie pokrzywdzonej działaniem sprawcy zdarzenia możliwość udziału w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego. Pokrzywdzonym, zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k., może być osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej (art. 49 § 2 k.p.k.). W myśl art. 49 § 3 k.p.k., za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu w wyniku przestępstwa lub w jakim jest zobowiązany do jej pokrycia⁴.

Jeżeli pokrzywdzony zmarł, to prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe⁵, a w razie ich braku lub nieujawnienia – prokurator działający z urzędu (art. 52 § 1 k.p.k.). Warto wspomnieć, że przepis § 2 art. 52 stanowi, że w przypadku, gdy organ prowadzący postępowanie dysponuje informacjami o osobach najbliższych, powinien pouczyć o przysługujących uprawnieniach co najmniej jedną z nich.

Należy podkreślić, że pokrzywdzony w postępowaniu karnym może występować także jako strona w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Takie uprawnienie wynika z art. 53 k.p.k. i dotyczy spraw ściganych z oskarżenia publicznego. Może on także działać obok oskarżyciela publicznego lub zamiast niego. Po wniesieniu aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego pokrzywdzony może, aż do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, złożyć oświadczenie, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

Status oskarżyciela posiłkowego wzmacnia sytuację procesową pokrzywdzonego. Zachowuje on uprawnienia oskarżyciela posiłkowego, mimo odstąpienia oskarżyciela publicznego od oskarżenia (art. 54 § 1 i 2 k.p.k.). W przypadku powtórnego wydania przez prokuratora postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania, o którym mowa w art. 330 § 2 k.p.k., pokrzywdzony może w terminie miesiąca od doręczenia mu zawiadomienia o postanowieniu wnieść akt oskarżenia do sądu, dołączając po jednym odpisie dla każdego oskarżonego oraz prokuratora. Zgodnie z art. 55 § 2 k.p.k., akt oskarżenia wniesiony przez oskarżyciela posiłkowego powinien być sporządzony i podpisany przez adwokata, a gdy pokrzywdzonym jest instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, akt oskarżenia może sporządzić także radca prawny. Inni pokrzywdzeni tym samym czynem mogą, aż do rozpoczęcia przewodu sądowego

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.); dalej: k.p.k.

⁴ W. Radecki, *Zakład ubezpieczeń jako pokrzywdzony w procesie karnym*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 1975, nr 12; K. Pawelec, *Pozycja i rola ubezpieczyciela w sprawach o wypadki drogowe*, Monitor Prawniczy 2001, nr 5 oraz tego autora, *Zakład ubezpieczeń w postępowaniu karnym (zagadnienia wybrane)*, Radca Prawny 2002, nr 2 (50), s. 59–60.

⁵ Art. 115 § 11 k.k. Osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba we wspólnym pożyciu.

na rozprawie głównej, przyłączyć się do postępowania. Jednakże sąd może ograniczyć liczbę oskarżycieli posiłkowych występujących w sprawie, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania. Wtedy też sąd orzeka, że oskarżyciel posiłkowy nie może brać udziału w postępowaniu, gdyż bierze w nim już udział określona przez sąd liczba oskarżycieli (art. 56 § 1 k.p.k.) W takim przypadku oskarżyciel „wykluczony” może przedstawić sądowi na piśmie swoje stanowisko w terminie 7 dni od daty doręczenia postanowienia.

Śmierć oskarżyciela posiłkowego nie tamuje biegu postępowania: osoby najbliższe mogą przystąpić do postępowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego w każdym stadium postępowania (art. 58 § 1 k.p.k.). Oskarżyciel posiłkowy może wnosić środki odwoławcze, w tym od orzeczenia sądu pierwszej instancji. Oskarżycielem posiłkowym może być także ubezpieczyciel.

3. Tryb dochodzenia roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym

Pokrzywdzony, któremu sprawca przestępstwa wyrządził szkodę, ma kilka możliwości pokrycia szkody, według własnego wyboru.

1. Może skorzystać z systemu ubezpieczeń majątkowych i dochodzić odszkodowania z tytułu własnej umowy ubezpieczenia mienia albo z tytułu obowiązkowego lub dobrowolnego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej sprawcy szkody, w obu sytuacjach z możliwością dochodzenia roszczeń w sądowym postępowaniu cywilnym.

Należy zaznaczyć, że mimo posiadania ubezpieczenia mienia, pokrzywdzony nie ma obowiązku dochodzenia odszkodowania od ubezpieczyciela. Może nie skorzystać z ubezpieczenia z uwagi na uboczne, ujemne dla niego skutki otrzymania odszkodowania, np. w postaci podwyżki składki ubezpieczeniowej lub utraty uprawnienia do jej obniżenia, albo dlatego, że ubezpieczyciel nie odpowiada za określone w umowie ubezpieczenia szkody. Wtedy będzie domagał się naprawienia szkody wyłącznie od sprawcy. Warto w tym miejscu wskazać na stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w tezie: „*Ubezpieczenie autocasco polepsza sytuację właściciela samochodu, a nie sytuację sprawcy szkody. Sprawca szkody nie może uwolnić się od własnej odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną innej osobie zarzutem, że szkodę tę wyrównałby zakład ubezpieczeń, gdyby ta inna osoba z zakładem ubezpieczeń zawarła stosowną umowę*”⁶.

Co prawda orzeczenie to dotyczy braku umowy ubezpieczenia, ale takie stanowisko należy uznać za miarodajne również dla sytuacji, gdy poszkodowany posiada umowę ubezpieczenia mienia, ale nie chce skorzystać z dochodzenia odszkodowania od zakładu ubezpieczeń.

2. Pokrzywdzony może również dochodzić roszczenia od sprawcy szkody na drodze postępowania sądowego karnego, niezależnie od sytuacji ubezpieczeniowej pokrzywdzonego i oskarżonego:

- a) zgłaszając wniosek o zastosowanie wobec sprawcy środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub
- b) wytaczając powództwo cywilne (tzw. adhezyjne).

⁶ Orzeczenie SN z 6 kwietnia 1987 r. (IV PR 89/87); OCNCP 1988, z. 7–8, poz. 156.

Dochodzenie roszczenia odszkodowawczego na drodze postępowania cywilnego nie jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Przedmiotem dalszych rozważań dotyczących ww. środka karnego, a także nawiązki oraz powództwa adhezyjnego będą sytuacje majątkowe i procesowe pokrzywdzonego, jak również ubezpieczyciela w kontekście ubezpieczenia mienia oraz ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej sprawcy przestępstwa.

W tym miejscu należy wskazać na dwa zagadnienia wspólne dla środka karnego i powództwa adhezyjnego.

Po pierwsze, oskarżony nie może bronić się zarzutem, że jest ubezpieczony w zakresie odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone pokrzywdzonemu, zatem nie może być zastosowany wobec niego środek karny lub wytoczone powództwo adhezyjne. W odniesieniu do środka karnego wypowiedział się Sąd Najwyższy stwierdzając, że: *„Korzystanie przez sprawcę przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji z ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów nie wyłącza ani nakazu orzeczenia obowiązku naprawienia szkody (art. 46 § 1 k.k.), ani możliwości orzeczenia zamiast tego obowiązku – nawiązki określonej w art. 46 § 2 k.k.”*⁷. Powyższe stanowisko Sądu Najwyższego jest miarodajne w odniesieniu do innych obowiązkowych oraz dobrowolnych ubezpieczeń OC, a także – zdaniem autorów – ma odniesienie do powództwa adhezyjnego.

Po drugie, w procesie karnym w przypadku zgłoszenia wniosku pokrzywdzonego o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub wytoczenia przez niego powództwa adhezyjnego, nie jest możliwe przypozwanie ubezpieczyciela i zgłoszenie przez niego interwencji ubocznej po stronie oskarżonego, ponieważ przepisy k.p.k. nie przewidują takiej możliwości. Przepis art. 20 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych⁸ o przypozwaniu ubezpieczyciela nie ma tu zastosowania.

3.1. Wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody

Kodeks karny⁹ w art. 39 przewiduje środki karne, w tym środki o charakterze majątkowym, które z uwagi na swój także kompensacyjny charakter mogą pozostawać w pewnym związku z ubezpieczeniami gospodarczymi. Są to: obowiązek naprawienia szkody i nawiązka.

Środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody może być orzeczony obok kary lub w miejsce kary i wtedy stanowi samoistną sankcję karną. Ponadto może być na sprawcę nałożony jako środek probacyjny w razie warunkowego umorzenia postępowania karnego lub warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 72 § 2 k.k.).

⁷ Uchwała SN z 20 czerwca 2000 r. (I KZP 5/2000), OSN Izba Karna i Izba Wojskowa 2000, z. 7–8, poz. 55.

⁸ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, UFG i PBUK (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 392); dalej: ustawa o ubezpieczeniach obowiązkowych lub u.u.o.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.); dalej: k.k.

Obowiązek naprawienia szkody spełnia funkcję penalną oraz funkcję kompensacyjną. W świetle art. 107 § 2 k.p.k. orzeczenie karne nakładające obowiązek naprawienia szkody jest orzeczeniem co do roszczeń majątkowych, jeżeli nadaje się do egzekucji w myśl przepisów kodeksu postępowania cywilnego.

Co do charakteru prawnego tego środka karnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego prezentowane są trzy stanowiska.

Funkcja penalna została podkreślona w wyrokach SN z 23 lipca 2009 r., KK 124/09 i z 13 maja 2005 r., IV CK 706/04 (wyroki niepublikowane) oraz w uchwale z 21 grudnia 2006 r., III CZP 129/06 (OSNC 2007, nr 10, poz. 151). Natomiast w wyrokach z 4 lutego 2002 r., II KKN 385/01 i z 11 marca 2005 r., V KK 124/09 (niepublikowane) Sąd Najwyższy większy nacisk położył na **funkcję kompensacyjną**. Przykładem stanowiska o **równorzędnym znaczeniu obu funkcji** jest uchwała SN z 13 lipca 2011 r., III CZP 31/11 (OCNC 2012, z. 3, poz. 31)¹⁰.

Warto przytoczyć słuszne stanowisko wyrażone przez W. Chlebusa, że „*instytucja naprawienia szkody ma szczególnie na celu zabezpieczenie prawnych interesów pokrzywdzonego (...)*” oraz trafne spostrzeżenie „*że dla wielu poszkodowanych w wyniku popełnienia przestępstwa, o wiele istotniejsze jest naprawienie szkody (...) niż satysfakcja z wymierzenia sprawcy przestępstwa nawet najsurowszej kary*”¹¹.

Na podstawie art. 49a k.p.k. pokrzywdzony (a także prokurator, jeżeli nie wytoczono powództwa cywilnego) może aż do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej złożyć wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. Pokrzywdzony może zgłosić wniosek już wcześniej, w toku postępowania przygotowawczego. Przepis art. 334 § 2 k.p.k. wymaga, aby pokrzywdzony został pouczone o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych, tzn. zgłoszenia wniosku o zastosowanie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub wytoczenia powództwa cywilnego w postępowaniu karnym.

W myśl art. 46 § 1 k.k., w razie skazania, sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej – orzeka obowiązek naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody w całości bądź w części albo zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczeń oraz możliwości zasądzenia renty nie stosuje się.

Należy podkreślić, że warunkiem skazania, a tym samym zastosowania środka karnego, jest przypisanie oskarżonemu winy w czasie popełnienia czynu zabronionego. Dlatego przy braku winy nie jest możliwe orzeczenie przez sąd karny obowiązku naprawienia szkody,

¹⁰ O istocie środków karnych i zasadach ich stosowania zob. też m.in. W. Chlebus, *Środki karne jako nowy system w prawie karnym*, (w:) *Nowe kodyfikacje karne*, t. IV, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 1999 r., s. 47–53 oraz postanowienie SN Izba Kar na z 11 maja 2012 r. (IV KK 356/11), Biuletyn Prawa Karnego nr 8/12.

¹¹ Zob. przypis 10.

choćby sprawca ponosił odpowiedzialność za szkodę na zasadzie ryzyka w rozumieniu prawa cywilnego.

Podstawą orzekania środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody są przepisy kodeksu karnego, nie zaś przepisy kodeksu cywilnego. Instytucja naprawienia szkody wywodzi się z prawa cywilnego, toteż sąd karny – orzekając o naprawieniu szkody – będzie stosował posiłkowo odpowiednie przepisy prawa cywilnego w tych kwestiach, których przepisy prawa karnego wprost nie uregulowały, jak np. ustalanie zakresu obowiązku naprawienia szkody czy przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody. Jednakże zakres naprawienia szkody, orzeczony przez sąd karny, nie zawsze będzie się pokrywał z zakresem naprawienia szkody według przepisów prawa cywilnego.

Możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody tylko w części wynika nie tylko z tego, że szkoda już została częściowo naprawiona, np. przez oskarżonego lub z tytułu ubezpieczenia mienia pokrzywdzonego albo z obowiązkowego lub dobrowolnego ubezpieczenia OC oskarżonego sprawcy, ale także w sytuacjach „*gdy naprawienie szkody w całości byłoby nierealne lub też zachowanie się pokrzywdzonego przed popełnieniem przestępstwa czy w czasie popełnienia przestępstwa nie uzasadnia naprawienia mu szkody w całości albo wreszcie, gdy sam poszkodowany przyczynił się do powstania szkody*”¹².

Jeżeli orzeczenie obowiązku naprawienia szkody nie wyczerpuje w pełnym zakresie roszczeń odszkodowawczych pokrzywdzonego, to może on dochodzić odszkodowania w zakresie nieobjętym tym orzeczeniem na drodze procesu cywilnego. **Zasada ta dotyczy także nawiązki.**

Zgodnie z art. 46 § 2 k.k., sąd może orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego zamiast obowiązku określonego w § 1. Przepisy k.p.k. nie przewidują składania przez pokrzywdzonego odrębnego wniosku o orzeczenie nawiązki. Sąd orzeka ją w ramach wniosku o zastosowanie środka karnego w postaci orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub może orzec nawiązkę bez takiego wniosku, jeżeli występują trudności z udowodnieniem wielkości szkody. Nawiązka jest traktowana jako zryczałtowana forma naprawienia szkody; orzeka się ją w wysokości do 100 000 zł (art. 48 k.k.).

3.2. Powództwo adhezyjne

Pokrzywdzony, który poniósł szkodę, może, aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej¹³, wytoczyć przeciw oskarżonemu powództwo cywilne w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych, wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa (art. 62 k.p.k.). Jeżeli pokrzywdzony zmarł, osoby najbliższe mogą w terminie określonym w art. 62 k.p.k. wytoczyć powództwo cywilne o przysługujące im roszczenia majątkowe, wynikające z popełnienia przestępstwa.

¹² Zob. postanowienie SN wymienione w przypisie 10.

¹³ Przewód sądowy rozpoczyna się od odczytania przez oskarżyciela aktu oskarżenia (art. 385 § 1 k.p.k.).

W terminie przewidzianym w art. 52 k.p.k. powództwo na rzecz pokrzywdzonego lub osoby, o której mowa w art. 63 § 1 k.p.k., może wytoczyć również prokurator. Może on, zamiast wytaczania powództwa, popierać powództwo wytoczone przez poszkodowanego, jeżeli wymaga tego interes prawny (art. 64 k.p.k.). Przed rozpoczęciem przewodu sądowego sąd odmawia przyjęcia powództwa cywilnego w sytuacjach określonych w art. 65 § 1 k.p.k., m.in. jeżeli:

- 1) roszczenie nie ma bezpośredniego związku z zarzutem oskarżenia;
- 2) powództwo zostało wniesione przez osobę nieuprawnioną;
- 3) to samo roszczenie jest przedmiotem innego postępowania lub o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono;
- 4) złożono wnioszek, o którym mowa w art. 45 § 1 k.k.

W kwestiach dotyczących powództwa cywilnego, a nieunormowanych przez przepisy kodeksu karnego stosuje się odpowiednie przepisy obowiązujące w postępowaniu cywilnym.

Pokrzywdzony lub inna osoba uprawniona powództwo adhezyjne może wytoczyć wyłącznie przeciwko oskarżonemu (oskarżonym). W tym trybie nie może dochodzić odszkodowania od innych osób niebędących sprawcami zdarzenia, nawet jeśli osoby te ponoszą odpowiedzialność cywilną łącznie ze sprawcą zdarzenia lub samodzielnie, np. posiadacz pojazdu mechanicznego, albo jako ubezpieczyciele ponoszący odpowiedzialność gwarancyjną z tytułu ubezpieczenia OC sprawy.

W ramach powództwa adhezyjnego pokrzywdzony nie jest związany ograniczeniem co do braku możliwości dochodzenia roszczenia o zasądzenie renty, o jakim mowa w art. 49 k.p.k. Przepis ten nie będzie miał zastosowania także w odniesieniu do przedawnienia roszczeń, natomiast znajdują tu zastosowanie odpowiednie przepisy kodeksu cywilnego.

W sytuacji, kiedy sąd zasądzi od skazanego odszkodowanie na rzecz pokrzywdzonego, to **skazany jest uprawniony do żądania od swojego ubezpieczyciela przejęcia jego zobowiązania w ramach odpowiedzialności gwarancyjnej**. Jeżeli sam zapłacił odszkodowanie bezpośrednio pokrzywdzonemu, to **przysługuje mu roszczenie regresowe do ubezpieczyciela** o zwrot wypłaconego odszkodowania. W przeciwieństwie bowiem do sytuacji, gdy skazany występuje do ubezpieczyciela z roszczeniem regresowym o zwrot odszkodowania zapłaconego pokrzywdzonemu z tytułu orzeczonego środka karnego, tj. roszczenia co do którego w orzecznictwie sądowym i literaturze istnieją sporne stanowiska (o czym w dalszej części artykułu), to w przypadku regresu w związku z powództwem adhezyjnym taka wątpliwość nie ma miejsca. Podobnie jednak, jak w przypadku realizacji przez skazanego środka karnego, ubezpieczyciel może podnosić zarzuty, np. z powodu wyłączenia swojej odpowiedzialności, wynikającej z przepisów ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych, przepisów k.c. lub postanowień umowy ubezpieczenia.

Dochodzenie roszczeń cywilnych w trybie powództwa adhezyjnego przez pokrzywdzonych, co dotyczy także ubezpieczycieli, występuje w praktyce bardzo rzadko.

3.3. Dochodzenie roszczeń przez ubezpieczyciela w postępowaniu karnym

Jako pokrzywdzony ubezpieczyciel może w postępowaniu karnym dochodzić roszczeń w dwojakim charakterze:

1) **jako bezpośrednio pokrzywdzony**, gdy oskarżony wyrządził szkodę w jego mieniu, np. dokonał kradzieży czy zniszczenia mienia albo uzyskał od niego odszkodowanie wskutek tzw. oszustwa ubezpieczeniowego, tj. gdy w celu uzyskania odszkodowania z tytułu umowy ubezpieczenia powoduje zdarzenie będące podstawą do wypłaty takiego odszkodowania (art. 298 § 1 k.k.). W takiej sytuacji ubezpieczyciel jest pokrzywdzoną osobą prawną w rozumieniu art. 49a § 1 k.p.k.

Składając wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., ubezpieczyciel może domagać się orzeczenia przez sąd obowiązku naprawienia przez skazanego szkody wyrządzonej przestępstwem. Dodać należy, że zgodnie z art. 298 § 2 k.k. nie podlega karze, kto przed wszczęciem postępowania karnego dobrowolnie zapobiegł wypłacie odszkodowania. Jeżeli ubezpieczyciel uzyskał odszkodowanie np. z tytułu ubezpieczenia mienia, to może dochodzić od sprawcy naprawienia szkody w części niepokrytej, zaś jego ubezpieczyciel dochodzić odszkodowania od sprawcy szkody w ramach regresu typowego;

2) **jako pokrzywdzony w rozumieniu art. 49a § 3 k.p.k.** w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia. W takiej sytuacji chodzi o dochodzenie roszczeń w ramach tzw. regresu typowego¹⁴.

Regulacja takiego uprawnienia zawarta jest w art. 828 k.c. Zgodnie z § 1 tego artykułu, jeżeli nie umówiono się inaczej, z dniem zapłaty odszkodowania przez ubezpieczyciela, roszczenie ubezpieczającego przeciwko osobie trzeciej odpowiedzialnej za szkodę przechodzi z mocy prawa na ubezpieczyciela do wysokości zapłaconego odszkodowania. Jeżeli ubezpieczyciel pokrył tylko część szkody, ubezpieczającemu przysługuje co do pozostałej części pierwszeństwo zaspokojenia przed roszczeniem ubezpieczyciela. Regres taki jest wyłączony co do roszczeń ubezpieczającego przeciwko osobom, z którymi ubezpieczający pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym, chyba że sprawca wyrządził szkodę umyślnie (art. 828 § 2 k.c.). Zasady wynikające z § 1 i 2, stosuje się odpowiednio w razie zawarcia umowy na cudzy rachunek (art. 828 § 3 k.c.). Zamiast wniosku o zastosowanie środka karnego ubezpieczyciel może wytoczyć powództwo adhezyjne.

4. Roszczenie skazanego, ubezpieczonego w zakresie OC, do ubezpieczyciela o zwrot odszkodowania (zadośćuczynienia) wypłaconego pokrzywdzonemu na podstawie wyroku karnego

Skazany, wobec którego prawomocnie orzeczono środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody lub, zamiast tego środka karnego, orzeczono nawiązkę, jest zobowiązany w terminie określonym w wyroku karnym do

¹⁴ T. Sangowski, *Regres ubezpieczeniowy*, Warszawa 1977.

zapłacenia pokrzywdzonemu określonych świadczeń. Jeżeli skazany w oznaczonym terminie nie zaspokoi roszczeń cywilnych względem pokrzywdzonego, wówczas wszczynana się egzekucję prowadzoną według przepisów k.p.c. Zgodnie z art. 25 § 3 k.k.w.¹⁵, zasądzone roszczenia cywilne, mające na celu naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, podlegają zaspokojeniu w pierwszej kolejności.

W orzecznictwie sądowym kontrowersyjne są stanowiska co do tego, czy po zapłaceniu pokrzywdzonemu należności wynikających z wyroku karnego, skazanemu przysługuje roszczenie do ubezpieczyciela, u którego posiada stosowne ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej. Wyrażane poglądy są jakby determinowane stanowiskiem co do charakteru środków karnych, o których mowa w art. 39 pkt 5 i 6 k.k.

Przed zaprezentowaniem wskazanych stanowisk i orzecznictwa sądowego, a także poglądów autorów, należy wskazać na sytuacje prawne wykluczające roszczenie skazanego do ubezpieczyciela, wynikające z ustaw wprowadzających obowiązkowe ubezpieczenia OC, a w przypadku dobrowolnych ubezpieczeń OC – z przepisów k.c. lub postanowień umowy ubezpieczenia.

Chodzi przede wszystkim o najbardziej powszechne obowiązkowe ubezpieczenia OC, jakimi są ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych oraz ubezpieczenie OC rolników. Z art. 38 ust. 1 ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych wynika, że ubezpieczyciel m.in. nie odpowiada za szkody:

- 1) polegające na uszkodzeniu, zniszczeniu lub utracie mienia, wyrządzone przez kierującego posiadaczowi pojazdu mechanicznego; dotyczy to również sytuacji, w której posiadacz pojazdu mechanicznego, którym szkoda została wyrządzona, jest posiadaczem lub współposiadaczem pojazdu mechanicznego, w którym szkoda została wyrządzona¹⁶;
- 2) wynikłe w przewożonych za opłatą ładunkach, przesyłkach lub bagażu, chyba że odpowiedzialność za powstałą szkodę ponosi posiadacz innego pojazdu mechanicznego niż pojazd przewożący te przedmioty;
- 3) polegające na utracie gotówki, biżuterii, papierów wartościowych, wszelkiego rodzaju dokumentów oraz zbiorów filatelistycznych, numizmatycznych i podobnych;
- 4) polegające na zanieczyszczeniu lub skażeniu środowiska.

W obowiązkowym ubezpieczeniu OC rolników art. 53 ustawy wyłącza odpowiedzialność ubezpieczyciela za szkody m.in.:

- 1) w mieniu, wyrządzone rolnikowi przez osoby pracujące w jego gospodarstwie rolnym lub pozostające z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym albo osobom pozostającym z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub pracującym w jego gospodarstwie rolnym;
- 2) spowodowane przeniesieniem chorób zakaźnych nie pochodzących od zwierząt;

¹⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90 z późn. zm.); dalej: k.k.w.

¹⁶ Z zastrzeżeniem wynikającym z art. 38 ust. 2.

- 3) w mieniu, spowodowane wadą towarów dostarczonych przez osobę objętą ubezpieczeniem albo wykonywaniem usług; jeżeli skutek tych wad nastąpiła szkoda na osobie, zakład ubezpieczeń nie ponosi odpowiedzialności tylko wtedy, gdy osoba objęta ubezpieczeniem wiedziała o tych wadach;
- 4) powstałe wskutek uszkodzenia, zniszczenia, utraty lub zaginięcia rzeczy wypożyczonych lub przyjętych przez osobę objętą ubezpieczeniem OC rolników do użytkowania, przechowania lub naprawy.

Ponadto w ust. 1 pkt 5 i 6 są zawarte wyłączenia o analogicznej treści jak w pkt 3 i 4 art. 38 ust. 1 u.u.o.

W odniesieniu do tzw. niepowszechnych obowiązkowych ubezpieczeń OC, o których mowa w art. 4 pkt 4 u.u.o., z treści art. 11 ust. 2 wynika, że umowa ubezpieczenia obejmuje również szkody wyrządzone w wyniku rażącego niedbalstwa ubezpieczonego lub osób za które ponosi on odpowiedzialność. Jak stwierdził M. Orlicki, w przypadku winy umyślnej tych osób ustawodawca (pomijając milczeniem przypadki winy umyślnej) dał możliwość objęcia zakresem ochrony ubezpieczeniowej szkód wyrządzonych umyślnie, o ile strony umowy ubezpieczenia tak postanowią (art. 827 § 2 k.c.). W praktyce jednak, jak słusznie zaznaczył autor, strony nie korzystają z tego uprawnienia¹⁷.

Pewnego rodzaju szkody w niepowszechnych obowiązkowych ubezpieczeniach OC są ponadto wyłączone z zakresu ochrony ubezpieczeniowej na podstawie przepisów wykonawczych do odpowiednich ustaw, tj. rozporządzeń Ministra Finansów. Są to wyłączenia z reguły typowe dla wszystkich tych ubezpieczeń, z uwzględnieniem jednak specyfiki danego zawodu czy rodzaju działalności¹⁸.

W dobrowolnych ubezpieczeniach OC odpowiedzialność ubezpieczyciela jest wyłączona na podstawie art. 827 § 1 k.c., jeżeli ubezpieczający wyrządził szkodę umyślnie. W razie rażącego niedbalstwa odszkodowanie nie należy się, chyba że umowa lub ogólne warunki ubezpieczenia stanowią inaczej lub zapłata odszkodowania odpowiada w danych okolicznościach względem słuszności, o ile – w myśl art. 827 § 2 k.c. – w umowie nie ustalono innych zasad odpowiedzialności ubezpieczyciela. W ubezpieczeniach tych są przypadki obejmowania ochroną ubezpieczeniową szkód wyrządzonych w wyniku rażącego niedbalstwa¹⁹. Dodać należy, że ogólne warunki ubezpieczenia ubezpieczycieli w zakresie odnoszącym się do ubezpieczenia OC zawierają niekiedy dość liczne

¹⁷ Szerzej w tej kwestii oraz o roszczeniach regresowych w ubezpieczeniach OC niepowszechnych: M. Orlicki, *O roszczeniach regresowych ubezpieczycieli i UFG wynikających z art. 11 ust. 3 ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych, UFG i PBUK*, Prawo Asekuracyjne 2011, nr 3, s. 42–50.

¹⁸ Zob. np. § 2 ust. 3 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 12 października 2010 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej zarządcy nieruchomości (Dz. U. z 2010 r. Nr 205, poz. 1359) oraz § 2 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 11 grudnia 2003 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej radców prawnych (Dz. U. Nr 217, poz. 2135).

¹⁹ Tak np. § 6 ust. 2 ogólnych warunków ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej dla klienta korporacyjnego, ustalonych uchwałą nr UZZ/189/2009 z 7 maja 2009 r. Zarządu Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń SA (ze zm.).

wyłączenia ich odpowiedzialności z uwagi np. na rodzaj szkody, powiązania rodzinne czy charakter zdarzeń.

Wracając do kwestii roszczenia skazanego o zwrot świadczeń zapłaconych pokrzywdzonemu, to w ostatnim okresie w orzecznictwie Sądu Najwyższego pojawiły się dwie uchwały wyrażające odmienne stanowiska.

W uchwale z 21 grudnia 2006 r. (III CZP 129/06)²⁰ Sąd Najwyższy zajął następujące stanowisko: „*Sprawca wypadku komunikacyjnego, od którego zasadzono nawiązkę na podstawie art. 46 § 2 k.k. i art. 48 k.k., nie może domagać się od ubezpieczyciela – na podstawie umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów – zwrotu nawiązki zapłaconej pokrzywdzonemu*”.

Z uzasadnienia uchwały wynika, że stanowisko wyrażone w tezie odnosi się również do środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody (art. 46 § 1 k.k.). Z obszernego uzasadnienia stanowiska Sądu Najwyższego należy wskazać na kilka argumentów:

- 1) odpowiedzialność gwarancyjna ubezpieczyciela obejmuje jedynie odpowiedzialność odszkodowawczą sprawcy szkody, a nie jego ewentualną odpowiedzialność karną;
- 2) związek odpowiedzialności gwarancyjnej ubezpieczyciela i odpowiedzialności cywilnej sprawcy jest eksponowany w sposób jednoznaczny w ustawie o ubezpieczeniach obowiązkowych (art. 9 ust. 1 i art. 23 ust. 2);
- 3) dla określenia prawnej natury i zasad funkcjonowania odszkodowawczych środków karnych (w tym nawiązki) podstawowe znaczenie mają regulacje prawa karnego i procesowego;
- 4) przy stosowaniu środków karnych chodzi o osiągnięcie nie tylko celów natury kompensacyjnej, ale przede wszystkim celów represyjnych i prewencyjnych.

Powyższa uchwała Sądu Najwyższego była przedmiotem glosy J. Misztal-Koneckiej i J. Koneckiego²¹, którzy skupili się przede wszystkim na niespójności systemu prawnego na styku prawa cywilnego i regulacji prawno Karnych i wyrazili pogląd, że obciążenie sprawcy wypadku drogowego obowiązkiem naprawienia wyrządzonej szkody nie może pozbawić go, jako ubezpieczonego, należytej ochrony ubezpieczeniowej. Cenne, w tym krytyczne, spostrzeżenia co do omawianej uchwały zostały zawarte w artykule P. Wawszczaka²².

Natomiast w uchwale z 13 lipca 2011 r. (III CZP 31/11)²³ Sąd Najwyższy stwierdził, że: „*Sprawca wypadku komunikacyjnego, wobec którego zastosowano środek karny polegający na obowiązku naprawienia szkody (art. 46 § 1 w zw. z art. 39 pkt 5 k.k.) może domagać się od ubezpieczyciela – na podstawie*

²⁰ OSNCP 2007, z. 10, poz. 151.

²¹ J. Misztal-Konecka, J. Konecki, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 21 grudnia 2006 r., III CZP 129/06*, Monitor Prawniczy 2008, nr 7, s. 380.

²² P. Wawszczak, *Środki karne o charakterze kompensacyjnym a odpowiedzialność gwarancyjna zakładu ubezpieczeń*, Rozprawy Ubezpieczeniowe, z. 4 (1/2008).

²³ Biul. SN nr 7/2011, poz. 9; LEX nr 852336.

umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów – zwrotu świadczenia zapłaconego na rzecz pokrzywdzonego”.

W ocenie SN brak jest dostatecznych podstaw do uznania, że środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody pełni wyłącznie funkcję penalną. Nie jest to funkcja jedyna i nie wykazuje przewagi nad funkcją kompensacyjną. Obie te funkcje są równorzędne i w sytuacji, gdy sprawca wypadku komunikacyjnego wykona środek karny, to – według Sądu – nie jest on pozbawiony możliwości wystąpienia z roszczeniem regresowym przeciwko ubezpieczycielowi na podstawie umowy obowiązkowego ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów mechanicznych.

Krytyczne stanowisko co do rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego wyraził w głosie M. Fras²⁴, stwierdzając m.in. że: „z uwagi na rozbieżności pomiędzy środkami karnymi i roszczeniami cywilnoprawnymi istnieje uzasadniona przesłanka do odmowy przyznania skazanemu uprawnienia do żądania od ubezpieczyciela zwrotu kosztów wydatkowanych tytułem środków karnych orzeczonych na rzecz uprawnionych”. Według autora glosy ustawodawca powinien „rozwiązać problem charakteru prawnego obowiązku naprawienia szkody w kontekście jego konsekwencji na gruncie prawa ubezpieczeń”.

M. Fras podziela pogląd wyrażany w piśmiennictwie „że ustawodawca winien uwolnić orzekany w postępowaniu karnym obowiązek naprawienia szkody od reguł karnia, pozostawiając jednak tę materię w kodeksie karnym, co nada środkom karnym wyłącznie cywilnoprawny charakter²⁵”.

Ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, zawartym w uchwale z 13 lipca 2011 r., zgodził się M. Krajewski²⁶, który uważa, że „ubezpieczonemu generalnie przysługuje w stosunku do ubezpieczyciela roszczenie o to, aby ten spełnił świadczenie odszkodowawcze na rzecz poszkodowanego”. Nie podzielił natomiast stanowiska SN, że środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody zastępuje cywilnoprawne roszczenie odszkodowawcze, gdyż w ocenie glosatora w takim wypadku interesy poszkodowanego mogłyby być naruszone. Jego zdaniem, orzeczenie obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym ma podwójny skutek i jest jednocześnie orzeczeniem o roszczeniu cywilnym. Dalej dodaje „że orzeczenie takie nie skutkuje wygaśnięciem bezpośredniego roszczenia poszkodowanego przeciwko ubezpieczycielowi” i zwraca uwagę na dwie okoliczności), a mianowicie, że:

- akceptacja dla odmiennego poglądu oznaczałaby dla poszkodowanego w wielu wypadkach utratę jedynej realnej możliwości uzyskania odszkodowania;

²⁴ M. Fras, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r. (III CZP 31/11) w sprawie wpływu karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody na zakres odpowiedzialności ubezpieczyciela z tytułu umowy ubezpieczenia OC*, Prawo Asekuracyjne 2012, nr 2, s. 92.

²⁵ W tej kwestii zob. P. Wawszczak, op. cit., s. 117.

²⁶ M. Krajewski, *Glosa do uchwały SN z dnia 13.07.2011 r., III CZP 31/11*; OSP 2012, nr 4, poz. 43. Stanowisko o prawie skazanego do żądania zwrotu świadczeń zapłaconych pokrzywdzonemu, wynikających z orzeczonych środków karnych, wyraził też G. Bieniek, *Odpowiedzialność cywilna za wypadki drogowe*, Warszawa 2006, s. 168–169.

- orzeczenie środka karnego nie jest orzeczeniem o pozbawieniu ubezpieczonego ochrony ubezpieczeniowej.

Należy jeszcze wskazać na dwie trafne uwagi tego glosatora, że zastosowanie środka karnego nie zwiększa zakresu roszczeń wynikających z umowy ubezpieczenia i *„pomimo równoległego istnienia obowiązku naprawienia szkody o charakterze cywilnym oraz karnym, szkoda może zostać naprawiona tylko raz, a poszkodowany nie może uzyskać podwójnej kompensaty”*.

Autorzy niniejszego artykułu zajmują stanowisko aprobujące uchwałę Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r. oraz wyrażone przez M. Krajewskiego w glosie.

Z uwagi na określone ramy artykułu i to, że zagadnienie dotyczące tego rodzaju regresu jest jednym z wielu problemów omawianych w artykule, autorzy nie uzasadniają szerzej wyrażonego wyżej stanowiska. Uważają jednak za celowe zwrócenie uwagi na pewne okoliczności wynikające z zasad i praktyki funkcjonowania rynku ubezpieczeń oraz doświadczenia autorów z tytułu wykonywanego zawodu.

Praktyka dowodzi, zwłaszcza na przykładzie najbardziej powszechnego obowiązkowego ubezpieczenia, jakim jest ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody wyrządzone ruchem tych pojazdów, że kompensacja szkód następuje głównie poprzez system ubezpieczeń OC. Wynika to z regulacji prawnych nakładających na ubezpieczycieli obowiązek szybkiego załatwiania spraw dotyczących roszczeń poszkodowanych. Wpływ na sprawność tzw. likwidacji szkód ma też konkurencja ubezpieczycieli, system nadzoru i czynnik ekonomiczny (ryzyko płacenia odsetek). Ubezpieczyciel w większości spraw może we własnym zakresie przeprowadzić postępowanie i ustalić odpowiedzialność cywilną sprawcy szkody, zasadność roszczenia, rozmiar szkody i należne odszkodowanie. Swojego stanowiska w sprawie roszczenia nie musi uzależniać od wyników postępowania karnego²⁷, zwłaszcza wtedy, gdy sprawca szkody przyznaje się do winy, a okoliczności sprawy nie budzą wątpliwości. Likwidacja szkody następuje też szybciej, gdy sprawca, będący posiadaczem pojazdu, ponosi odpowiedzialność na zasadzie ryzyka (art. 436 § 1 k.c. w zw. z art. 435 § 1 k.c.). Mimo słusznie podnoszonych zarzutów, iż niepotrzebnie dochodzi do wielu procesów sądowych, m.in. w ubezpieczeniach obowiązkowych OC, to w stosunku do liczby szkód zgłoszonych i uznanych roszczeń w toku postępowania likwidacyjnego, procesów sądowych jest relatywnie mało. W trybie postępowania sądowego poszkodowani z reguły wytaczają powództwo przed sądem cywilnym.

W postępowaniu karnym spraw dotyczących dochodzenia roszczeń o naprawienie szkody wyrządzonej czynem przestępczym, będącym jednocześnie zdarzeniem ubezpieczeniowym, jest niewiele. Na ogół taka sytuacja występuje wtedy, gdy pokrzywdzony nie zgłasza roszczenia do ubezpieczyciela, ubezpieczyciel zasadnie lub niezasadnie czeka na rozstrzygnięcie sądu karnego, albo wskutek opieszałości ubezpieczyciela w zakończeniu postępowania likwidacyj-

²⁷ Takie stanowisko wielokrotnie wyrażano w orzeczeniach sądowych. Tak m.in. SN w wyroku z 10 stycznia 2000 r. (III CKN 1105/99), Wokanda 2000, nr 4.

nego wcześniej dochodzi do rozstrzygnięcia sprawy roszczeń cywilnych pokrzywdzonego w procesie sądowym karnym.

Z powyższych wywodów wynika wniosek, że kompensacja szkody poniesionej przez pokrzywdzonego, wyrządzonej wskutek przestępstwa, mającego także znamiona zdarzenia ubezpieczeniowego objętego ochroną ubezpieczeniową, poprzez zastosowanie przez sąd karny środków karnych – ma bardzo ograniczony zakres. Powstaje zatem sytuacja przypadkowej „nierówności” ubezpieczonych: zdecydowana większość nie jest obciążona obowiązkiem kompensacji szkody mimo skazania, bo szkoda została już naprawiona przez ubezpieczyciela, zaś mniejszość skazanych zapłaci pokrzywdzonemu odszkodowanie, jeżeli wcześniej (m.in. z powodów wyżej podanych) nie dojdzie do zapłaty odszkodowania przez ubezpieczyciela, mimo istnienia jego odpowiedzialności gwarancyjnej.

W takiej sytuacji trudno akceptować wyrażane stanowiska o braku zasadności roszczenia do ubezpieczyciela o zwrot ubezpieczonemu odszkodowania zapłaconego pokrzywdzonemu.

Jak już wspomniano, instytucja naprawienia szkody w postępowaniu karnym, polegająca na orzeczeniu środka karnego o charakterze kompensacyjnym, została wprowadzona w celu ochrony interesów pokrzywdzonego. W sferze ubezpieczeń gospodarczych głównym motywem wprowadzenia obowiązkowych ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej było zabezpieczenie interesów majątkowych poszkodowanych poprzez zapewnienie im możliwości pokrycia szkód przez ubezpieczycieli.

Odpowiedzialność gwarancyjna ubezpieczycieli, zarówno w ubezpieczeniach obowiązkowych OC, jak i dobrowolnych ubezpieczeniach OC, nie jest pełna. Podane wcześniej przykłady wyłączeń odpowiedzialności ubezpieczycieli w odniesieniu do niektórych rodzajów szkód czy ze względu na stopień winy wskazują, że poszkodowany nie uzyska odszkodowania od ubezpieczyciela. W takich sytuacjach pozostanie mu tylko możliwość wystąpienia z roszczeniem do sprawcy szkody lub osoby odpowiedzialnej, przy czym w odniesieniu do sprawcy szkody może domagać się naprawienia szkody także w postępowaniu karnym, o ile zdarzenie wywołujące szkodę będzie jednocześnie przestępstwem.

Nie budzi wątpliwości, że ubezpieczenia obowiązkowe OC, ale także dobrowolne ubezpieczenia OC, chronią nie tylko interesy poszkodowanych, ale także interesy majątkowe podmiotów zobowiązanych do ubezpieczenia się, albo chcących się ubezpieczyć dobrowolnie. Skoro orzeczenie środka karnego nie pozbawia ubezpieczonych ochrony ubezpieczeniowej, to odmowa zwrotu świadczenia nie znajduje wyraźnej podstawy prawnej. Pozbawienie ubezpieczonego ochrony z powodu zastosowanego i zrealizowanego środka karnego musiałoby wynikać z ważnego powodu i wiązać się z rażącym czynem wyrządzającym szkodę, co niewątpliwie odnosi się do wyrządzenia szkody z winy umyślnej, rażącego niedbalstwa albo rażącego zachowania się sprawcy szkody po spowodowaniu wypadku, jak np. nieudzielenie pomocy poszkodowanemu.

System ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej reguluje takie sytuacje. Jak już wcześniej zaznaczono, w ubezpieczeniach dobrowolnych OC i niepowołanych obowiązkowych ubezpieczeniach OC ubezpieczyciele wyłączają z zakresu ochrony gwarancyjnej odpowiedzialność za szkody wyrządzone umyślnie. W ubezpieczeniach obowiązkowych OC posiadaczy pojazdów mechanicznych ubezpieczyciele odpowiadają za szkody wyrządzone umyślnie przez ubezpieczonego, ale na podstawie art. 43 u.u.o. przysługuje im prawo dochodzenia od kierującego pojazdem mechanicznym zwrotu wypłaconego poszkodowanemu odszkodowania (tzw. regres szczególny)²⁸, jeżeli wyrządził on szkodę umyślnie, a także w innych sytuacjach wymienionych w tym przepisie, m.in. w stanie po użyciu alkoholu.

W ubezpieczeniu obowiązkowym OC rolników podobne uprawnienie ubezpieczyciela wynika z art. 58 u.u.o. i dotyczy roszczenia do sprawcy szkody o zwrot odszkodowania za szkodę wyrządzoną umyślnie, a także m.in. w stanie po użyciu alkoholu.

W innych ubezpieczeniach obowiązkowych OC ubezpieczyciel z mocy art. 11 ust. 3 u.u.o. ma uprawnienie do dochodzenia od ubezpieczonego lub osób, za które ponosi on odpowiedzialność, zwrotu wypłaconego odszkodowania za szkody wyrządzone w wyniku rażącego niedbalstwa, w stanie po użyciu alkoholu albo pod wpływem środków odurzających, substancji psychotropowych lub środków zastępczych w rozumieniu przepisów o przeciwdziałaniu narkomanii.

Ubezpieczyciele korzystają z opisanych wyżej uprawnień i dochodzą od ubezpieczonych zwrotu wypłaconych poszkodowanym odszkodowań w całości lub w części, w zależności od sytuacji majątkowej, rodzinnej i innych okoliczności.

W takiej sytuacji ubezpieczony, także skazany za popełnienie przestępstwa, ponosi zatem skutki majątkowe popełnienia przedstawionych wyżej rażących czynów. Jeżeli na podstawie wyroku karnego zapłacił pokrzywdzonego odszkodowanie z tytułu zastosowania środka karnego, to ubezpieczyciel będzie uprawniony do uchylenia się od obowiązku zwrotu mu odszkodowania.

Zdaniem autorów, przedstawione wyżej argumenty, a przede wszystkim argumenty prawne zawarte w uchwale Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r. oraz w glosie M. Krajewskiego uzasadniają stanowisko o zasadności roszczenia ubezpieczonego o zwrot świadczeń zapłaconych pokrzywdzonemu, orzeczonych przez sąd karny, wynikających z zastosowania wobec skazanego środków karnych.

5. Podsumowanie

Pomiędzy zdarzeniami ubezpieczeniowymi a przestępstwami zachodzi niekiedy zbieg polegający na tym, że zdarzenie ubezpieczeniowe ma cechy przestępstwa, którego popełnienie powoduje szkodę w majątku i dobrach osobistych osoby pokrzywdzonej. Pokrzywdzony może mieć wówczas roszczenie o odszkodowanie do ubezpieczyciela z tytułu własnego ubezpieczenia mienia lub

²⁸ Zob. m.in. T. Sangowski, op. cit., s. 32 i n.; M. Orlicki, op. cit., s. 42 i n.

z ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej sprawcy. Może jednak dochodzić naprawienia szkody w postępowaniu karnym, zgłaszając wniosek o orzeczenie przez sąd karny obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody w całości albo w części lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, albo wytoczyć przeciwko oskarżonemu powództwo adhezyjne.

Ubezpieczyciel nie może uczestniczyć w postępowaniu karnym, ponieważ przepisy k.p.k. tego nie przewidują, co uniemożliwia mu bezpośrednie zajmowanie stanowiska w sprawie roszczeń pokrzywdzonego i wpływanie na tok czynności procesowych. W literaturze i w orzecznictwie Sądu Najwyższego kontrowersyjne (dwa odmienne orzeczenia przedstawiono w artykule) jest zagadnienie, czy skazany, wobec którego zastosowano środek karny polegający na obowiązku naprawienia szkody lub zapłaty nawiazki, może domagać się od ubezpieczyciela – na podstawie umowy ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów mechanicznych – zwrotu świadczenia zapłaconego na rzecz pokrzywdzonego.

W ocenie autorów prawidłowe stanowisko zostało wyrażone w uchwale Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r. (III CZP 31/11), przyznające takie uprawnienie skazanemu. ■

Repairing Damages in Criminal Proceedings in the Context of Economic Insurance

The authors present in their article several important issues that arise from the application of criminal measures of property nature with the compensation for damages in the system of economic insurance. They include, among other things, the impact of criminal measures on the legitimacy and range of compensation and benefits in property insurance and conversely - making recourse claims in criminal proceedings by insurers and an insurer's situation in the court if the victim makes civil claims in criminal proceedings. In addition, an issue has been raised that is controversial in the literature and judicial decisions and refers to claims made by a convict against the insurer for reimbursement of benefits, ordered by the criminal court and paid to the victim. Furthermore, the participation of the victim in criminal proceedings has been discussed to the necessary extent.

Keywords: compensation of damages, criminal measures related to property, adhesion procedure, recourse claim of the sentenced person, judicial decisions, exemplary damages.